

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД

REGULATORY AND LEGAL MECHANISMS OF THE DEVELOPMENT OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS: NATIONAL AND ABROAD EXPERIENCE

У статті систематизовані нормативно-правові механізми розвитку публічного управління у сфері фізичної культури і спорту. Проблеми розвитку публічного управління у сфері на сьогодні набувають актуального значення, адже формування здорової нації, фізико-психологічний розвиток дітей та молоді, розвиток професійного спорту є важливими аспектами сучасного суспільства. Проведений аналіз дає підстави зазначити, що в країнах Європи, Канаді, США законодавство спрямовано як на розвиток професійного спорту так і на залучення населення до заняття фізичною культурою та спортом. Зазначені нормативно-правові документи формують та реалізують як державні органи влади так і громадські об'єднання з фізичної культури та спорту. Цікавим є досвід мотивування дітей та молоді займатися фізичною культурою та спортом. Публічне управління у сфері фізичної культури і спорту в Україні регулюється великою кількістю нормативно-правових документів. Водночас, сучасні глобалізаційні виклики, війна росії на території України, проблеми розвитку професійного спорту в умовах воєнного часу, проблеми фінансування розвитку та реформування системи публічного управління у сфері фізичної культури та спорту актуалізують питання формування системної Стратегії формування здоров'я нації до 2033 року. Головна необхідність прийняття такої Стратегії полягає у визнанні за державою участі у регламентації спортивного руху та закріпленні за фізичною культурою та спортом фундаментального суспільного значення для культурної та національної ідентичності. Фізична культура та спорт є матеріальною та духовною цінностями суспільства, які спрямовані на підвищення та зміцнення рівня здоров'я, всебічний розвиток фізичних здібностей та можливість активно використовувати їх у життєдіяльності кожної людини. Тому, важливо врегулювати інноваційні підходи до розвитку національної моделі публічного управління у сфері фізичної культури та спорту, яка спрямована на формування здорової нації через розвиток масової та професійної фізичної культури та спорту, формування здорового способу життя, спрямованість державної політики на профілактику здоров'я, формування довголіття.

Ключові слова: фізична культура, спорт, публічне управління, нормативно-правові механізми публічного управління, європейський досвід, європейські моделі публічного управління у сфері фізичної культури та спорту, розвиток публічного управління у сфері фізичної культури і спорту.

The article systematizes the regulatory and legal mechanisms for the development of public administration in the field of physical culture and sports. The problems of the development of public administration in the field are becoming relevant today, because the formation of a healthy nation, the physical and psychological development of children and youth, the development of professional sports are important aspects of modern society. The conducted analysis gives reason to note that in the countries of Europe, Canada, and the USA, the legislation is aimed at both the development of professional sports and the involvement of the population in physical education and sports. The specified regulatory and legal documents are formed and implemented by both state authorities and public associations for physical culture and sports. The experience of motivating children and youth to engage in physical culture and sports is interesting. Public administration in the field of physical culture and sports in Ukraine is regulated by a large number of regulatory and legal documents. At the same time, modern globalization challenges, Russia's war on the territory of Ukraine, problems of the development of professional sports in wartime conditions, problems of financing the development and reforming the system of public management in the field of physical culture and sports actualize the issue of forming a systemic Strategy for the formation of the nation's health until 2033. The main need for the adoption of such a Strategy is the recognition by the state of participation in the regulation of sports movement and the establishment of physical culture and sports of fundamental social importance for cultural and national identity. Physical culture and sports are material and spiritual values of society, which are aimed at increasing and strengthening the level of health, comprehensive development of physical abilities and the opportunity to actively use them in the daily life of each person. Therefore, it is important to regulate innovative approaches to the development of the national model of public management in the field of physical culture and sports, which is aimed at the formation of a healthy nation through the development of mass and professional physical culture and sports, the formation of a healthy lifestyle, the orientation of state policy on health prevention, the formation longevity.

Key words: physical culture, sport, public administration, regulatory and legal mechanisms of public administration, European experience, European models of public administration in the field of physical education and sports, development of public administration in the field of physical education and sports.

УДК 35.01 (477)
DOI <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2023.33.16>

Пархоменко-Кущевіл О.І.
докт. наук з держ. упр., професор,
завідувач кафедри публічного
управління та адміністрування
Університет Григорія Сковороди
в Переяславі

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сьогодні розвиток фізичної культури та спорту в Україні є пріоритетною функцією держави, від якої залежить фізичний та інтелектуальний розвиток здібностей людини, суспільства, удосконалення рухової активності індивіда та формування здорового образу життя нації в цілому, соціальної адаптації шляхом фізичного виховання, фізичного підготовки та фізичного розвитку. Реалізація цієї функції знаходиться в безпосередній залежності від правового регулювання фізичної культури та спорту України, його вдосконалення.

Водночас, сучасні глобалізаційні виклики та небезпеки, війна на території України, пандемія COVID-19, проблеми інвалідизації населення, питання реабілітації військовослужбовців, постраждалих від війни, залучення постраждалих до активного способу життя, змінюють концепцію розвитку публічного управління у сфері фізичної культури та спорту. Фізична культура та спорт – може стати об'єднуваною основою формування сильної активної незламної нації, засобом реабілітації постраждалих від війни, популяризацією через професійний спорт українських досягнень, ідентичності, розуміння проблем нашої країни та підтримки миру в світі.

У зв'язку з цим дослідження системи нормативно-правового забезпечення публічного управління фізичної культури та спорту України та ЄС є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні питання розвитку публічного управління у галузі фізичної культури і спорту, системний аналіз тенденцій розвитку публічного управління у галузі фізичної культури і спорту, понятійно-категоріальний апарат системи публічного управління у галузі фізичної культури і спорту, питання та інституційна спроможність забезпечення фінансування галузі фізичної культури і спорту аналізують багато вчених, у тому числі: Б. Авер'янов, С. Алексєєв, О. Андрійко, А. Апаров, В. Базенко, В. Власенко, І. Гасюк, А. Глашев, Е. Дмитренко, О. Дмитрик, М. Журба, Л. Захарова, В. Зуєв, А. Іванов, О. Кузьменко, В. Курило, А. Леонова, Ю. Мічуда, І. Наставний, А. Палюх, І. Процик, О. Романишин, О. Солдатенко, С. Стеценко М. Ткалич, К. Токарева та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, відсутні системні дослідження нормативно-правових механізмів розвитку публічного управління у сфері фізичної культури і спорту в Україні та країнах Європи з урахуванням сучасних глобалізаційних викликів.

Метою статті є системний аналіз нормативно-правових механізмів розвитку публічного управління у сфері фізичної культури і спорту в Україні та країнах Європи з урахуванням сучасних глобалізаційних викликів.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні ефективність публічного управління у сфері фізичної культури та спорту зумовлюється такими аспектами. Це відповідність:

1) соціальним вимогам покращення якості життя та забезпечення системи охорони здоров'я населення;

2) економічним вимогам розвитку сфери спортивної промисловості;

3) морально-моральним вимогам з урахуванням морально-виховного потенціалу спорту (правила fair-play) та необхідності особливого регулювання азартних ігор та пов'язаних з ними видів спорту;

4) вимогам охорони та захисту прав та законних інтересів усіх учасників у різних галузях фізкультурно-спортивних відносин.

Все це зумовило розвиток відповідної нормативно-правової бази, яка системно регулює питання ефективного розвитку публічного управління у сфері фізичної культури та спорту.

Так, у міжнародних нормативно-правових документах визначені пріоритети розвитку системи фізичної культури та спорту.

Серед основних міжнародних актів, присвячених регулюванню питання розвитку фізичної культури та спорту, можна назвати такі наступні: Міжнародна хартія фізичного виховання та спорту, прийнята на Генеральній конференції ООН у 1978 р., Міжнародна Конвенція проти апартеїду у спорті, затверджена Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1985 р., Конвенція Ради Європи про єдиний підхід до забезпечення безпеки, охорони громадського порядку та обслуговування під час футбольних матчів та інших спортивних змагань, ухвалена у м. Сен-Дені 03.07.2016 р., Антидопінгова конвенція 1989 р., Європейська конвенція про запобігання насильству та хуліганської поведінки глядачів під час спортивних заходів 1985 р.

Міжнародна хартія фізичного виховання та спорту, ухвалена на Генеральній конференції ООН у 1978 р., встановлює, що фізичне виховання та спорт є важливими елементами безперервної освіти у загальній системі освіти [1].

Стаття 5 Конвенції Ради Європи про єдиний підхід до забезпечення безпеки, охорони громадського порядку та обслуговування під час футбольних матчів, укладена у Сен-Дені 03.07.2016 закріплює положення про те, що сторони забезпечують, щоб національна нормативна правова база зобов'язувала орга-

нізаторів заходів, після консультації з усіма партнерськими організаціями, гарантувати безпеку та захист усіх учасників та глядачів [2].

Європейська конвенція про запобігання насильству та хуліганській поведінці глядачів під час спортивних заходів 1985 р. у ст. 3 встановлює, що сторони зобов'язуються забезпечити вироблення та здійснення заходів, спрямованих на запобігання та придушення насильства та хуліганської поведінки глядачів [3].

Антидопінгова конвенція 1989 р. встановлює, що сторони ухвалюють закони, правові положення або адміністративні заходи обмеження доступності допінгу (і зокрема положення, що контролюють перевезення, зберігання, імпорту, розповсюдження та продаж), а також застосування у спорті заборонених препаратів та методів допінгу [4].

Спортивна хартія Європи 1992 р. однією зі своїх цілей вказує захист та розвиток моральної та етичної бази спорту, створення гарантії спортсменам та спортсменкам від їх експлуатації з метою політичної, комерційної та фінансової наживи [5].

Конвенція Ради Європи проти маніпулювання спортивними змаганнями від 18 вересня 2014 року передбачає, що кожна Сторона координує політику і дії всіх органів державної влади, що пов'язані із боротьбою з маніпулюванням спортивними змаганнями. Кожна Сторона, в межах своєї юрисдикції, заохочує спортивні організації, організаторів змагань і операторів ставок на спортивні змагання співробітничати у боротьбі з маніпулюванням спортивними змаганнями та, за необхідності, покладає на них обов'язок виконувати відповідні положення цієї Конвенції [6].

Таким чином, у міжнародних нормативно-правових документах закладені базові засади для формування у країнах ефективної та дієвої державної політики у галузі фізичної культури та спорту. Частково положення зазначених нормативно-правових актів визначені у національному законодавстві щодо фізичної культури та спорту.

Нормативно-правове регулювання у сфері фізичної культури та спорту є законодавчою опорою і виступає певним зобов'язанням держави щодо регулювання галузі. Практично серед усіх національних законів у спорті можна виділити спільні риси, незважаючи на їхню різну специфіку та різноплановість. Серед подібних моментів, що стосуються управління державною політикою, відзначають: декларацію значимості фізичної культури та спорту для держави і суспільства; визначення джерел фінансування та ресурсного забезпечення галузі; визначення дер-

жавних органів управління сферою фізичної культури і спорту, повноваження місцевих органів влади стосовно сфери [7].

Крім національних законів необхідно відзначити наявність різноманітних національних програм та концепцій розвитку у зарубіжних країнах; у багатьох з них окремо прийнято концепції розвитку спорту вищих досягнень і підготовки спортивних збірних команд (США, Великобританія, Канада, Франція) [8].

У багатьох державах прийнято національні концепції (стратегії) щодо розвитку фізичної активності та залучення до занять спортом різних груп населення, які реалізуються органами виконавчої влади на федеральному, регіональному та місцевому рівні. Важливо, що ці концепції спрямовані саме на підвищення рівня рухової активності серед населення та боротьбу з малорухливим способом життя. Так, наприклад, у Великій Британії крім спільної стратегії «Спортивне майбутнє» Радою з спорту Англії прийнято національну стратегію щодо підвищення рівня фізичної активності «Серце активної нації», метою якої є залучення до заняття фізичною активністю та спортом тих соціальних груп, які залучені до активного способу життя найменше [9].

При цьому у багатьох країнах окремо прийняті концепції з розвитку спорту вищих досягнень та підготовки спортивних збірних команд (США, Велика Британія, Канада, Франція). Так, наприклад, у Канаді у 2019 році прийнято національну стратегію «Розвиток спорту вищих досягнень» [10].

Створення та забезпечення належних умов розвитку фізичної культури і спорту в Німеччині, відповідно до Конституції (ст. 30) та федеративної структури країни є прерогативою Земель. На сьогодні їх 16, зокрема 5 нових Земель у колишній НДР. Відзначимо, що в чотирьох Землях (Бранденбург, Північна Рейн-Вестфалія, Саксонія і Тюрінгія) заняття фізичною культурою та спортом гарантуються конституціями Земель, а в п'ятій – прийняті закони «Про підтримку спорту» [11].

Слід зазначити те, що у деяких державах розроблено національні рекомендації щодо фізичної активності для різних груп населення (США, ФРН, Франція, Канада), в яких наведено конкретні рекомендації щодо оптимального фізичного навантаження для різних груп населення, включаючи дітей дошкільного віку та осіб похилого віку. Дані рекомендації знаходяться у відкритому доступі на офіційних веб-сайтах національних відомств у галузі спорту та охорони здоров'я, а також поширюються у друкованому вигляді в рамках організацій освіти та охорони здоров'я.

Слід зазначити, що на основі прийнятих рекомендацій будуються всі національні програми розвитку рухової активності в залежності від країни. Наприклад, у Німеччині у 2016 р. прийнято національні рекомендації з фізичної активності, у Канаді у 2011 р. прийнято канадські рекомендації з фізичної активності (і окремо прийняті рекомендації з 24-годинної фізичної активності для дітей та підлітків, 2016 р.), у США у 2016 р. прийнято національні рекомендації щодо фізичної активності для американців. Ці рекомендації наведені на сайті відомств, відповідальних за розвиток спорту в країні [8; 10; 12].

Незважаючи на те, що в низці країн професійний спорт та фізична активність виведені під різні сфери управління, проте у всіх розглянутих державах відзначається тенденція пошуку сталого взаємозв'язку між масовим спортом та професійним спортом. З цією метою, наприклад, у США у 2016 р. був розроблений документ «Американська модель розвитку» (American development model) [13]. По суті, це концепція, що регламентує етапи фізичної підготовки залежно від потенціалу та цілей, що стоять перед особами, які займаються спортом. Завдання концепції полягає в тому, щоб спортивні організації та тренери у своїх програмах враховували дані етапи фізичної підготовки та забезпечували очікування осіб, які прагнуть стати спортсменами високої кваліфікації, та осіб, які займаються спортом для здоров'я або підтримки соціального статусу та не прагнуть до спортивних здобутків. Варто відзначити, що всі національні спортивні федерації за видами спорту США обов'язково використовують концепцію «Американська модель розвитку» як основа для розробки програм спортивної підготовки у різних видах спорту [13].

Ще однією загальною тенденцією, характерною для розвитку сфери фізичної активності та масового спорту зарубіжних країн, є визначення спеціальних організацій, відповідальних за розробку програм з фізичної активності та масового спорту, та просування державної політики в галузі фізичної активності. Будучи відповідальними за розвиток фізичної активності, такі організації активно підтримуються урядом країни та (або) профільним міністерством зі спорту. Так, у США діє громадська організація «Асоціація працівників фізичного виховання та охорони здоров'я» [14]. Її керівні члени одночасно є членами Президентської ради зі спорту, фізичної активності та здорового харчування, що діє при Міністерстві охорони здоров'я та соціальних служб [14].

В Канаді реалізацією державної політики у сфері фізичної активності займається громадська організація «Спорт для життя», яка фінансується за рахунок уряду Канади та розробляє основні програми та концепції щодо розвитку фізичної активності та спорту в країні [15].

У Великобританії політикою щодо залучення до заняття фізичною активністю та спортом різних груп населення займається національна громадська організація «Альянс спорту та рекреації», яка тісно взаємодіє з державним агентством зі спорту – Радою зі спорту Великобританії [16].

Багато держав реалізують національні програми (проекти/кампанії) з залучення до спорту різних груп населення і насамперед школярів. Так, у Німеччині діє національна програма «Школярі тренуються для Олімпійських ігор», а також програма «Школярі тренуються для Паралімпійських ігор», які реалізуються на базі загальноосвітніх шкіл всіх земель Німеччини [17]. У Великій Британії діє програма «Зустрічі зі спортсменами», яку проводить Рада зі спорту Великобританії [18]. Ця програма передбачає формування системи послів з числа висококваліфікованих спортсменів, які проводять спільні зустрічі з учнями шкіл та коледжів, надихаючи молоде покоління на заняття спортом. У рамках зазначеної програми видатні спортсмени щорічно проводять понад 15 000 зустрічей у школах та коледжах. При цьому кожен член національної спортивної збірної команди зобов'язаний провести не менше 5 днів на рік для круглих столів із школярами [18]. Таким чином, Рада зі спорту Великобританії в партнерстві зі школами та національними федераціями з видів спорту у межах цієї ініціативи забезпечують прямий взаємозв'язок між спортом вищих досягнень та сферою фізичної активності та масового спорту.

Проведений аналіз дає підстави зазначити, що в країнах Європи, США, Канаді законодавство спрямовано як на розвиток професійного спорту так і на залучення населення до заняття фізичною культурою та спортом. Проаналізовані нормативно-правові документи формують та реалізують як державні органи влади так і громадські об'єднання з фізичної культури та спорту. Цікавим є досвід мотивування дітей та молоді займатися фізичною культурою та спортом.

В Україні публічне управління у сфері фізичної культури і спорту регулюється великою кількістю нормативно-правових документів, зокрема: Конституцією України, Законами України «Про фізичну культуру і спорт», «Про підтримку олімпійського, параолімпійського

руху та спорту вищих досягнень в Україні», «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань», «Про антидопінгову діяльність у спорті» та інші нормативно-правові документи.

Постановою Кабінету Міністрів України від 1 березня 2017 р. № 115 була затверджена Державна цільова соціальна програма розвитку фізичної культури і спорту на період до 2024 року, метою якої є визначення провідної ролі фізичної культури і спорту як важливого фактору здорового способу життя, профілактики захворювань, формування гуманістичних цінностей, створення умов для всебічного гармонійного розвитку людини, сприяння досягненню фізичної та духовної досконалості людини, виявлення резервних можливостей організму, формування патріотичних почуттів у громадян та позитивного іміджу держави у світовому співтоваристві [19].

Водночас, сучасні глобалізаційні виклики, війна росії на території України, проблеми розвитку професійного спорту в умовах воєнного часу, проблеми фінансування розвитку та реформування системи публічного управління у сфері фізичної культури та спорту актуалізують питання формування системної Стратегії формування здоров'я нації до 2033 року.

Головна необхідність прийняття такої Стратегії полягає у визнанні за державою участі у регламентації спортивного руху та закріпленні за фізичною культурою та спортом фундаментального суспільного значення для культурної та національної ідентичності. Фізична культура та спорт є матеріальною та духовною цінностями суспільства, які спрямовані на підвищення та зміцнення рівня здоров'я, всебічний розвиток фізичних здібностей та можливість активно використовувати їх у життєдіяльності кожної людини. Фізична культура та спорт формують особистість людини, впливають на її переконання, характер та переконання. Водночас, фізична культура та спорт важливі для поліпшення фізико-психічних характеристик людини. Тому, важливо врегулювати інноваційні підходи до розвитку національної моделі публічного управління у сфері фізичної культури та спорту, яка спрямована на формування здорової нації через розвиток масової та професійної фізичної культури та спорту, формування здорового способу життя, спрямованість державної політики на профілактику здоров'я, формування довголіття.

У Стратегії слід передбачити сучасні засади розвитку масової фізичної культури та спорту відповідно до потреб населення, формування звички «здорового способу життя», активного довголіття та підтримки масового

сімейного спорту. А також розмежування видатків на професійний спорт та масовий спорт, визначити альтернативні джерела фінансування фізичної культури та спорту. Основними характеристиками процесів розвитку масового спорту є: підвищення ролі держави у підтримці масового спорту, а також усіх форм організації діяльності у цій сфері; використання масового спорту у профілактичних та лікувальних заходах; профілактика негативних соціальних явищ; використання спорту на користь морального, естетичного та інтелектуального розвитку молоді.

У Стратегії формування здоров'я нації до 2033 року слід визначити пріоритети фінансування публічного управління у сфері фізичної культури та спорту. Найбільш перспективним напрямом вирішення проблем фінансування виступає наступне: розвиток інститутів партнерства держави та бізнесу у сфері фізичної культури та спорту; стимулювання розвитку соціального підприємництва (особливо щодо людей з інвалідністю та окремих категорій громадян), а також забезпечення ефективними інструментами фінансової підтримки; вкладення коштів у будівництво нових спортивних об'єктів та вдосконалення діяльності наявної спортивної інфраструктури, формування децентралізації та розмежування фінансування фізичної культури та спорту на місцевому та державному рівнях.

Реалізація зазначеної Стратегії формування здоров'я нації до 2033 року дозволить вирішити багато соціально-економічних проблем і забезпечить сприятливий ефект, що виражається в наступному: профілактика захворювань та шкідливих звичок (особливо серед молоді), збільшення тривалості життя та її якості, забезпечення можливістю заняттям фізичною культурою та спортом інвалідів та дітей з інвалідністю, розвиток підприємництва та створення сприятливого клімату для ведення бізнесу.

Висновки. У сучасному суспільстві основними є проблеми відповідності внутрішнього законодавства нашої країни про фізичну культуру та спорт основним принципам та нормам міжнародного права та міжнародним договорам України, а також є проблема правових колізій та протиріч окремих положень законодавства у галузі фізичної культури та спорту та інших законів. Важливим завданням має стати робота щодо створення єдиного системного нормативно-правового документу, зокрема Стратегії формування здоров'я нації до 2033 року, метою якого має стати регулювання відносин у галузі системи охорони здоров'я, освіти, фізичної культури та спорту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Міжнародна хартія фізичного виховання та спорту. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU78004H>
2. Конвенція Ради Європи про комплексний підхід до питань безпеки, охорони та послуг під час футбольних матчів та інших спортивних заходів. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU16092>.
3. Європейська конвенція про насильство та неналежну поведінку з боку глядачів під час спортивних заходів, і зокрема футбольних матчів (ETS № 120). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_003#Text
4. Антидопінгова конвенція. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_228#Text
5. Спортивна Хартія Європи від 14–15 травня 1992 року. URL: <http://lib.sportedu.ru/GetText.idc?TtxtID=1542>
6. Конвенція Ради Європи проти маніпулювання спортивними змаганнями від 18 вересня 2014 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_c01/page
7. Hoekman R., Breedveld K., Kraaykamp G. Providing for the rich? The effect of public investments in sport on sport (club) participation of vulnerable youth and adults. *European Journal for Sport and Society*. 2017. № 14 (4). P. 327–347.
8. Журба М. А. Зарубіжний досвід державного регулювання сфери фізичної культури і спорту. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. Вип. 79. С. 51–57. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/156902835.pdf>
9. The Heart of an Active Nation – our new strategy for 2017–21. URL: <https://www.sportandrecreation.org.uk/pages/heart-of-anactive-nation>.
10. 2019 Canadian High Performance Sport Strategy. URL: <https://www.canada.ca/en/canadianheritage/services/sport-policies-acts-regulations/high-performance-strategy.html>.
11. Кузьменко О. О. Сучасний стан державного управління фізичною культурою й спортом в Україні та Європі. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2011. № 3. С. 36–41.
12. Турияница О.О. Конституційно-правові засади європейської моделі професійного спорту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2019. Випуск 55. Том 1. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/34804/1/%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%A1%D0%A2%D0%98%D0%A2%D0%A3%D0%A6%D0%86%D0%99%D0%9D%D0%9E%20-%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%9E%D0%92%D0%86%20%D0%97.pdf>
13. American Development Model. About. URL: <https://www.teamusa.org/adm>
14. SHAPE America. Status of Physical Education in the USA. URL: <https://www.shapeamerica.org/advocacy/son/>
15. SportforLife. About us. URL: <https://sportforlife.ca/about-us/>.
16. Sport and Recreation Alliance. Who we are, what we do. URL: <https://www.sportandrecreation.org.uk/pages/about-us>.
17. Ministerium für Kultus, Jugend und Sport Baden-Wuerttemberg Fit für Lernen und Leben. URL: https://www.km-bw.de/,Lde/Startseite/Jugend_Sport/Fit+fuer+Lernen+und+Leben
18. Athlete Appearances. About Us. URL: <https://www.britishcanoeing.org.uk/olympicparalympic/athlete-appearances>
19. Постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2017 р. № 115 «Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2024 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/115-2017-%D0%BF#Text>